

ԼԱՏԻՆԱԲԱՆ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԲԱՌԱՐԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԻ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ ԺԷ. ԴԱՐԻՑ

Փառաւոր աւանդոյթներ եւ արդիւնքներ արձանագրած հայ բառարանագրութեան ակունքները գալիս են միջնադարեան առաջին բառարաններից, նկատի ունենք յատկապէս Արիստակէս Գրիչի «Վերծանութիւնք», նաեւ՝ «Բառք քերականի», «Հանդէս քանաստեղծաց» եւ այլ բառարաններ:

Ձեռագիր մատենաների բառարանային նմուշներին զուգահեռ բառարաններ են ստեղծուել նաեւ հայերէն տպագիր գրքերում: Առաջին հայերէն տպագիր բառարանը՝ Յրանչիսկոս Ռիփոլայի «Բառգիրք հայոց»ը, լոյս է տեսել դեռեւս 1621ին: Ժ. դարում տպագրուած բառարաններից յիշատակելի են նաեւ Կղեմէս Կալանոսի «Քերականական եւ տրամաբանական ներածութիւն» աշխատութեանը կից բառարանը (1645), Աստուածատուր Ներսէսովիչի «Բառգիրք լատինահայ» (1695), Երեմիա Մեղրեցու «Բառգիրք հայոց»ը (1698): Յետագայ տասնամեակներին տպագրուած բառարանների պսակը եղաւ 1749ին լոյս տեսած՝ Մխիթար Սեբաստացու «Բառգիրք Հայկազեան լեզուի» բառարանը¹, որ նոր ու նշանակալի էջ է հայ բառարանագրութեան եւ ընդհանրապէս մեր մշակոյթի համար:

Նշուած բառարանները քաջ յայտնի են հայագիտութեանը²: Սակայն դրանց զուգահեռ հրատարակուել են նաեւ ծաւալով ոչ մեծ բացատրական բառարաններ, որոնք զետեղուած են գրքերի վերջերում, հիմնականում յաջորդում են գրքերի բովանդակութեանը եւ միտուած են տուեալ գրքի բնագրում առկայ՝ հեղի-

1 ՄԽԻԹԱՐ ՍԵԲԱՍՏԱՑԻ, Բառգիրք Հայկազյան լեզուի, հտ. Ա., 1749. Նոյն, հտ. Բ., 1769:

2 ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ, Գ., Հայ բառարանագրութեան պատմութիւն, Երեւան 1968: Ղազարեան, Ռ., էջեր հայ բառարանագրութեան պատմութիւնից, Երեւան 2002:

նակի կամ թարգմանչի պատկերացմամբ անհասկանալի, նորակազմ բառերն ընթերցողին հասկանալի դարձնելուն: Բացատրական նման բառարանները որոշակի պատկերացում են տալիս ժ. դարի հայ բառարանագրութեան, շատ դեպքերում՝ լատինաբան հայերէնի, ինչպէս նաեւ վաղ աշխարհաբարեան հայերէնի վիճակի մասին ընդհանրապէս:

1674ին Հռոմում տպագրուել է Յովհաննէս Պոնայի «Ձեռքածութիւն յերկինս» աշխատութեան հայերէն թարգմանութիւնը: Լատիներէնից թարգմանութիւնը կատարել է Վարդան Յունանեանը³:

Գիրքն ունի 35 գլուխ, սկսում է «Յաղագս վերջնոյ վախճանին մարդոյ» եւ աւարտւում է «Յաղագս կացութեան կատարեցելոցն» գլուխներով, ընդամենը 348 էջ:

Թարգմանութեան հեղինակ Վարդան Յունանեանը կազմել եւ գրքի երկրորդ մասում տպագրել է «Բառարան գրոյս» անունով բառարանը: Ահա այս բառարանի հայ բառարանագրութեանը բերած նպաստի մասին կը փորձենք խօսել ներկայ հրապարակման մէջ⁴:

* * *

Նախ՝ ո՞վ է Վարդան Յունանեանը:

Վարդանը որդին էր Յունան քահանայի, Թոխաթի Ճռու գիւղից: Լեհահայերի մէջ ծայր առած խառը ժամանակներում՝ 1682ին կանչուել է էջմիածին եւ հնազանդուել Մայր Աթոռին, սակայն արքեպիսկոպոս՝ ոչ անյայտ Նիկոլի Թորոսովիչի մա-

3 Գրքի ամբողջական տիտղոսաթերթը յետեւեալն է. Յովհաննէս Պոնա, Ձեռքածութիւն յերկինս. Պարունակող գագաթանց Սրբազանիցն Հարց, եւ հնագունից իմաստասիրաց. Յօրինեցեալ աշխատասիրութեամբ Տեառն ՅՈՀԱՆՆՈՒ ՊՕՆԱԻ. Վսեմագունոյ Քարտինայի, Ս. Ե. Հ. եւ թարգմանեցեալ ի հայկական քարքառ ի Վարդանայ Յունանեան. Յամի մերմարմութեան Տեառն ՌՈՀԱ. Եւ ըն թուարեութեան Արամագունոյ ՌՃԻ. Տպագրեցեալ ի մեծմ ՀՐԻՈՒՄ ըն տպարանում սրբազանի համագումարին, գեաւատոյ, Գիրքը նոյնութեամբ, սակայն այլ էջակալմամբ վերաբրատարակուել 1705 Ամստերդամում: Մեմօ օգտուել եմք եւ յղումները կատարել եմք առաջին՝ 1674ի հրատարակութիւնից:

4 Մեզ ծանօթ լեզուաբանական աշխատութիւններից Վարդան Յունանեանի սոյն բառարանին համառօտ անդրադարձել է՝ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ, Գ., Հայ բառարանագրութեան պատմութիւն, Երեւան 1964, 64: Այս բառարանի լատինաբանութիւններին է մանրամասնօրէն անդրադառնում՝ ՀԱՄԱՐԱՐՁՈՒՄԵԱՆ, Վ., Լատինաբան հայերէնի պատմութիւն, Երեւան 2010:

Հուան լուրն առնելուց յետոյ մեկնում է Լվով եւ յանձն է առնում Լեհահայոց արքեպիսկոպոսութեան աթոռը: «Լեհահայոց բռնի միութեան եթէ սկզբնաւորողն Նիկոլ էր, գայն լրացնողը Վարդան եղաւ», գրում է նրա մասին Մաղաքիա Օրմանեանը⁵:

Վարդան Յունանեանի եւ մանաւանդ՝ նրա գրական վաստակի մասին գովեստի խօսքեր է ասում Ստեփանոս Ռօքշայ մատենագիրը. «Վարդանս այս ... էր մարտար գրագիր, ուշիմ եւ հմուտ քառիցն Հայոց: Երթեալ յԵջմիածին, եւ անտի ընդ նուիրակսն գայ ի Լեհաստան, ուր զքարեկարգութիւն եւ զուղղափառութիւն Հայոց տեսեալ՝ մտանէ ի Դպրատունն Հայոց. աստի զկնի ուսանելոյն ինչ լատիներէն՝ գնայ ի Հռովմ, եւ ի դպրատանն Ուրպանեան ուսեալ կատարեալապէս զլատին լեզու, թարգմանէ զՁեռքածութիւն յերկինս, յամի Տեառն 1671. տալի գեղեցիկ ոճով, բայց խրթին եւ նոր քառիւմ⁶: Զկնի արքեպիսկոպոսին Նիկողայոսի՝ ոչ շատ յամեցեալ եւ ինքն ի Հռովմ, դառնայ ի Լեռայոլիս. բայց զի Նիկողայոս առոյգ էր եւ առողջ, առեալ գիրաման ի Ս. Ժողովոյն՝ երթայ ի Հայաստան քարոզելոյ աղագաւ. ուր ընդ ամս իբր տասն տեւէ»:

Յունանեանի ստեղծագործական վաստակի մասին խօսելիս Ստեփանոս Ռօքշան գրում է. «... էր անպարապ ի գրելոյ եւ ի թարգմանելոյ. թարգմանեաց զՔաթէխիզմն եւ զՔահանայապետականն Հռովմեական, Կերակուր քահանայից, Պակասութիւնմ Պատարագիւն, Ծիսարանն (Մաշտոց), Գանձարան աղօթից եւ այլն: Գրեաց զՔաջալերական թուղթն առ Նվդոկիացիս, որ է գիրք լի վկայութեամբ Հայոց ժողովոցն, կաթողիկոսաց եւ վարդապետաց մինչեւ յիւր ժամանակն»⁷:

Այս հեղինակի լեզուական-թարգմանական գործունէութեան մի մասն է կազմում նշեալ բառարանը:

Իր նպատակի մասին Վարդան Յունանեանը մանրամասնում է բառարանի ներածականում, ուր գրում է. «Կարելոր իմն վարկի շարագուգել աստէն համառօտաբար զլուծմունս ձայնից ոմանց նորակերտից, զմիտմ եւ զոմ լաթիմականի քարքառոյն, պայծառապէս եւ անաղմատ արտասանելոյ սակս հնարեցելոցն. եւ եւս սակաւուց այլոց նախնականաց, որք ի կիր առեցեալք եղեն յինէն ըստ

5 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ. արք., *Ազգապատում*, Բ, 1818:

6 Այս եւ յետագայի ընդգծումները մերն են՝ Ն.Պ.:

7 ՌՕԳՇԱՅ, Ս., *Ժամանակագրութիւն կամ տարեկանմ եկեղեցականմ*, հրատ. Հ. Ոսկեան, Վիեննա 1964, 183 եւ 198:

հարազատից նոցիմ իմացից նայամ փոքրկանս մատենում» (էջ 1): Նոյն ներածականում հեղինակը գրում է նաեւ, որ իր կարծիքով ընտրել է դժուարհասկանալի բառերը («ըստ որում թելադրեաց ինձ խելամտութիւն»), իսկ հասկանալի («ընդելագոյն եւ բացալոյծ») բառերը չըջանցել է: Իր բառարանը կազմելիս, հեղինակը նպատակ է ունեցել Պոնայի գրքի հայերէն թարգմանութեան մէջ եղած իր կարծիքով նոր կամ անհասկանալի բառերը բացատրել ընթերցողին բնագրի իմաստը լիարժէք հասու դարձնելու նպատակով:

«Բառարան գրեոյս»ը 52 էջ է ընդգրկում եւ պարունակում է 250 բառայօդուած, սակայն նրա արժէքը միայն ընդգրկուած բառամթերքի քանակով չի պայմանաւորուած: Փորձենք մէկ առ մէկ ներկայացնել, թէ՛ բառարանն ինչ նպաստ է բերում հայերէնագիտութեանը:

ա) Բառարանում հեղինակն ունի մի քանի ստուգաբանական դիտարկումներ, ինչպէս՝ մագնիս բառը բատատրելիս գրում է, թէ՛ ոմանց կարծիքով բառն այդպէս է անուանուել այս քարը գտնողի անունից, իսկ ուրիշներն անունը բխեցնում են Մագնեսիա գաւառից, որտեղ գտնուել է այդ քարը: Կամ՝ քաղցկեղ բառի համար գրում է՝ «նխեցուցանէ զվէրս ծախելով զմիսն, ուստի եւ յամգաբար կոչեցաւ քաղցկեղ, այսինքն՝ քաղցեալ խոց» (էջ 80):

բ) Որոշ դէպքերում Յունանեանը բառերն օժտել է ձեւաբանական բացատրութիւններով՝ ցոյց տալու համար տուեալ բառի հոլովումը, խոնարհումը եւ այլն, օրինակ՝ միանդր բառի համար նշում է, որ հոլովում է -եր վերջաւորութեամբ, կախեկ՝ -ի, բռնետդ՝ -ետեղ, նաւակիտը՝ -կիտեր այլն:

գ) Շատ դէպքերում բառերը բացատրելիս ներկայացնում է բարբառային, իր տերմինով՝ «ռամկօրէն քառեր»: Դրանց գործածութիւնն ապացոյցն է այն բանի, որ ժէ. դարում աշխարհաբարը դեռեւս վերջնականապէս կազմաւորուած չլինելով՝ գրաւոր խօսքում ազատօրէն գործածուում էին խօսակցական-բարբառային բառեր, եւ Յունանեանը նոյնպէս իր բացատրութիւններում չի չըջանցել այդպիսի բառերը, այնքան որ դրանք սովորական են եղել իր ժամանակին: Բարբառային բառերի շարքում մի քանի դէպքում հեղինակը բերում է նաեւ օտար-փոխառեալ բառեր: Օրինակ՝ գնդակ բառը բացատրում է այսպէս. «է անուն գործւոյ ուրումն քոյրակաձեւի, որով խաղան մանկունք», եւ այս բացատրութեանը զուգահեռ տալիս է նաեւ դրա ռամկօրէն ձեւերը՝

ֆուլադուն կամ պտտուկ: Բարբառային այլ բառեր են հետեւեալները. բռնետղ-կոթ, կախեկ-կոթ, խեցեմորթ-շողոտ, էպեդուլադի, մագնիս-«տանիկէ միջատուզ տաշի կոչեն», մէտ-ապրայ, ոստղ-սոսինծ, սառնորակ-ալլօր, սղղումն-սլվումն եւ այլն:

Ընդ որում բառայօդուածների մէջ, որպէս կանոն, առաջինը ներկայացնում է բարբառային ձեւը, դրանից անմիջապէս յետոյ՝ բարբառներում գործածուող փոխառեալ տարբերակը, ինչպէս՝ «հազիւ - ռամկօրէն բռունձ, անմայի»:

դ) Բառարանի հիմնական առանձնայատկութիւններից մէկը բառակապակցութիւններ սահմանելն է: Հեղինակը, լաւատեղեակ լինելով լատիներէնին ու իր ժամանակի տեսական-աստուածաբանական մտքին, ամէն կերպ փորձում է եղած ու նաեւ իր հնարած բառակապակցութիւնները բանաձեւել, սահմանել, օրինակ՝ «պողոտեմուազ - տեսակ իմն քանաստեղծականի վերաճառութեան, որ զբաղաբականաց կամ զյատկառից անձանց զվարս եւ զկեանս առցուցանէ: Լատ. ֆոմէ'տիա» (էջ 62): Մէկ այլ օրինակ՝ «տեսափոխ - կոչին զանազանութիւն փոփոխմանց ընտեսարանում, մինչ իրակին ի դերասանից պողոտեմուազ կամ ֆաղեմուազ, որք լինին կամ ելեւտիւք անձանցն իրակօղաց եւ կամ փոփոխմամբ կարից պէսպիսեաց»: Լատ. Սչէ'նայ» (էջ 72):

ե) Մի քանի խօսք պէտք է ասել բառարանում լատիներէն բառերի տառադարձման եւ ուղղագրութեան մասին: Նախ՝ բոլոր դէպքերում չէ, որ հայերէն համարժէք բառի հետ մէկտեղ հեղինակը տալիս է նաեւ լատիներէն բառը: Իսկ որտեղ որ կան լատիներէն բառեր՝ առանց բացառութեան ներկայացուած են հայերէն տառերով՝ իլլէ'նիթիմուս, իմֆէ'լիֆս, էֆսֆու'գօ, ֆոնսէգուօն եւ այլն: Այստեղ ակնառու են հետեւեալ օրինաչափութիւնները.

- լատիներէն *C* տառի դիմաց բառասկզբում հեղինակը, ըստ արտասանութեան, գործածում է հայերէնի Ք կամ Չ՝ *Cālumnia* - Քալումնիա, *Castigo* - Քասթի'կօ, *Circumspicio* - Չիռ-քումսփի'ցիօ եւ այլն:

- լատիներէն *D* տառի դիմաց գրուած է հայերէն Տ՝ *Discriptio* - Տիսքոէ'ցիօ, *Discerno* - Տիսչէ'ռնօ, այդպէս է'ւ բառասկզբում, ե'ւ բառամիջում:

- *G* տառը տառադարձված է հայերէնի Կ՝ *Garrulitas* - Կառու'լիթաս:

- *P*ի դիմաց Փ՝ *Pirāta* - Փիռա'թայ, *Spīritūs* - Սփի'րիթուս:

- *Tի դիմաց Թ՝ Turbo - Թո՛ւռպօ, Tragedia - Թռաճէ՛տիա*
եւ այլն:

Սրանք հիմնական եւ համակարգային օրինաչափութիւններն են, որոնք հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ ԺԷ. դարում լեհահայ գաղթօճախում, ուր գերազանցապէս ապրել եւ գործել է վարդան Յունանեանը, գործածուող հայերէնն իրենից ներկայացնում էր «երկշարժ օայնեղագուրկ» բաղաձայնական համակարգ ունեցող խօսակցական մի տարբերակ, որում ձայնեղ բաղաձայնները վերածուել էին խուլերի (բ>պ, գ>կ, դ>տ)⁸: Թէեւ պէտք է ասել, որ նշուած կանոնները գործում են միայն փոխառեալ լատիններէն բառերի գրութեան մէջ, իսկ բառարանի, ինչպէս նաեւ Պոնայի «Ձեռքածութեան» շարադրանքում հնչիւնական նման չեղումներ չեն հանդիպում, թարգմանութիւնը կահարուած է կանոնաւոր գրաբարով թէ՛ հնչիւնական, թէ՛ քերականութեան առումներով:

* * *

Բառարանը նախ եւ առաջ լատինաբան հայերէնի մի նմոյշ է, ինչպէս որ ամբողջութեամբ լատինաբան շնչով է գրուած «Ձեռքածութիւն»ը: Այստեղ հանդիպում ենք ե՛ւ ներգոյականի ընկած մասնիկով կազմութեան, ե՛ւ շարադասական նորամուծութիւնների, ե՛ւ նորահնար բազմաթիւ բառերի, որոնք լատինաբան հայերէնի աչքի զարնող օրինաչափութիւններից են: Կարծում ենք բնագրից բերուած մէկ-երկու մէջբերումները դրա լաւագոյն վկայութիւնը կարող են լինել:

«Ձերկիրս այս, զոր փացելով ցնմամբ այժմ ցերբակոխես, յապայ իմքն ցերբակոխեսցէ զքեզ. եւ ո՛չ եւս յաւելցիս ստանալ յայմնէ, զոր վերլուծեցելովք անդամօք քովք եւ ցնխեցելօք օդուածովք գետեղիցես: Ի սմին եւ նայսմ ոչընչում շինես՝ քեզ զքեծամեծս եւ զանմահականս» (էջ 125):

«Ամենամեծ նշան բաղադրեցելոյ մտին, եւ ի թիւրից ըղձակտութեանց մաքրեցելոյն, է՛ կարելն կալ ընդ իմքեան: Որպէս Աստուած, իմքեամբ միայնով երանեցեալ, միմքեան ցանգ յարամայ» (էջ 248):

8 ՂԱՐԻԲԵԱՆ, Ա., Հայ բարբառագիտութիւն, Երեսն 1953, 60-62.

Լատիներէնից կատարուած այս թարգմանութեան մէջ, բնականաբար, մեծ թուով բառեր թարգմանուել ու պատճէնուել են հէնց լատիներէնից, որոնց մի մասը ներառուած են բառարանի մէջ:

Ստորեւ ներկայացնուող աղիւսակը կարող է ցոյց տալ, թէ վարդան Յունանեանն իր բառարանում ինչ կերպ է վարուել լատիներէն բառերը հասկանալի դարձնելիս: Այստեղ չորս սիւնակներում համադրել ենք, նախ՝ լատիներէն բառը, ապա այդ բառի՝ արդի հայերէնում ունեցած իմաստը կամ համարժէք բառը, ապա՝ նոյն բառի տառադարձուած տարբերակը ըստ Յունանեանի բառարանի, ապա՝ Յունանեանի հնարած համարժէք բառը: Համեմատութեան համար ընտրել ենք լատիներէն-հայերէն՝ մեր օրերում կազմված բառարանը⁹: Նման կերպ հնարաւոր կը լինի ցոյց տալ, թէ Յունանեանի կերտած բառերը յետագայում կիրառութիւն ստացել են արդեօք, թէ՞ մնացել են իր ժամանակի սահմանփակ գործածութեան մէջ, եւ թէ ինչպիսի կապ կայ ժէ. դարում լատիներէն հայերէնի ընդերքում ստեղծուած բառերի եւ դրանց յետագայ ճակատգրի միջեւ:

Լատիներէն բառ	Արդի հայերէն համարժէքը կամ բացատրութիւնը	Լատիներէն բառը՝ ըստ Յունանեանի տառադարձումի	Յունանեանի կազմած նոր բառը
Cālumnia	զրպարտութիւն, խարդալանք	Քալո՛ւմնիա	բարուր ¹⁰
Castigo	պարտաւել, կշտամբել, սանձահարել	Քասթի՛կօ	խրամատապատեմ
Circumspicio	շուրջը նայել, գննել	Չիոֆուսփի՛ցիօ	ակնաշրջածեմ
Constituo	դնել, տեղադրել, սահմանել	Քօնսթի՛թուօ	տրամակայեմ
Conversācio	յամայակի օգտագործում, վարվեցողութիւն	Քօնվէոսա՛ցիօ	երբեկցութիւն
Discerno	բաժանել, տարբերել	Տիսչէ՛ոնօ	տրամատեսեմ
Discriptio	բաժանում, բաշխում	Տիսքոէ՛ցիօ	ենթատրոհում
Diū	երկար (ժամանակ)	Տիու	յարակ
Diuturnitas	տևողութիւն, երկարատևութիւն	Տիուքո՛ւոնիթաս	յարակունութիւն
Emendo	ուղղել, կարգաւորել	Էմէ՛մուօ	դերյարդարեմ
Excūso	արդարացնել, որպէս արդարացում մերկայացնել	Էքսքո՛ւզօ	առքասրեմ

9 ՀԱՅԲՍՊԵՏԵԱՆ, Ա., Լատիներէն-հայերէն բացատրական բառարան, Երևան 2005:

10 «Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի»-ում բարուր-ը բացատրուած է՝ «սնտի կամ սուտ պատմառք, չմեղութիւն»:

Exhērēdo	ժառանգութիւնից գրկել	էքսհէռէ'տօ	ժառանգատեմ
Fidūcia	համոզութիւն, գրաւադրում	Ֆիտո'ւցիայ	յուսացողութիւն
Garrūlitas	շատախօսել, երգել (թռչունների)	Կառոո'ւլիթաս	կարկաչոտութիւն
Histrīo	դերասան	Հիսթրիօ	դերասան
Infēlicis	դժբախտ ինչ-որ բանում, ոչ երջանիկ	Իմֆէ'լիֆս	ապերաջան
Larva	ուրուական, չար ոգի	Լաուայ	դիմայլակ
Magnōphēre	համաօրէն, ստիպողաբար	Մակմօ'փերէ	մեծիրապէս
Mālē	վատ	Մա'լէ	չարութ
Mēta	կոն(աճև) մարմին, նշան, նպատակ	Մէ'թա	միանդր, եր
Occūpo	գրադեցնել, զաւթել	Օ'ֆֆուփօ	գետնդեմ
Pīrāta	ծովահէն	Փիրա'թայ	մաւարտակ
Prōficio	առաջ շարժուել	Փոֆի'չիօ	զարգանամ
Promptus	ակնառու, պատրաստի, յարմար	Փոօ'մփիթուս	յարմարափոյթ
Prōpōsītum	հասանելի, բաց	Փոփօ'սիթում	առաջադրեալ
Prōtinūs	այսուհետև, յետոյ, անդադար	Փոօ'թիմուս	փոյթընդոստ
Prōventūs	երկալը, բերքահաւաք, զարգացում	Փոօւէ'նթուս	հաշուեմուտ
Rārus	հազուադէպ	Ռա'ռուս	տրամախիտ
Rātio	հաշիվ, ցուցակ, գումար..., մակ' բանականութիւն, դատողութիւն	Ռա'ցիօ	բանավարութիւն
Rēcūso	հրաժարուել, դէմ լինել՝ բողոքել	Ռէէն'ւօ	ընդրասրեմ
Rēsilio	յետ թռչել	Ռէէի'լիօ	ընդոստեմ
Sātisfactio	բաւարարութիւն	Սաթիսֆա'ֆցիօ	բաւականարութիւն
Scēna	բեմ	Սչէ'նայ	տեսափոխ
Sīmūlācrum	տիպար, մամակ, ուրուական	Սիմուլա'ֆոում	մամակներտ
Spectācūlum	տեսարան, բեմականացում	Սփէթա'ֆուում	հայեցարան
Spirītūs	շնչելը, օդ, հոգի, կեանք	Սփի'րիթուս	կեմակիր
Stōmāchus	ստամոքս	Սթօ'մաֆուս	եփարան
Summa	բարձր պաշտօն	Սու'մմա	գումարտակ
Sūpercīlium	յօնք	Սուփէէլի'իում	արտևում
Tītulus	մակագրութիւն, տիտղոս	Թի'թուլուս	պատուագրութիւն
Trāgoedia	ողբերգութիւն	Թռանէ'տիա	բաղնուագ
Trōchus	երկաթեայ օղ	Թոօ'ֆուս	գնդակ
Turbo	արագ պտոյտ, հոլ	Թու'նփօ	գնդակ

Բերուած բառացանկից երեւում է, որ Վ. Յունանեանի գործածած բառերից այսօր էլ նույն կերպ ու նոյն իմաստով

գործածուում են մի շարք բառեր, ինչպէս՝ արժանապատիւ, բացա-
գանչեմ, գումարտակ, դերասան, զետեղեմ, թոյլատրութիւն, ուսում-
նական, սառնորակ, սկզբնախաղ, սպրդեմ, սուտակասպաս, ցուցամո-
լութիւն, փաստաբան, փորձառութիւն, փաղափալարութիւն եւ այլն,
որոնցից մի մասի ակունքը լատինաբան հայերէնն է:

Մի շարք դէպքերում լատիներէն բառի դիմաց Վ. Յունա-
նեանը նոր բառ է հնարել, չնայած որ հայերէնում գոյութիւն
ունէին դրանց համարժէքները, ինչպէս՝ *Süpercilium* բառը
թարգմանուած է արտեւուռն այն դէպքում, երբ հայերէնում գոր-
ծածական էր յօնք բառը, նմանապէս հեղինակը հնարել է մեռի-
նայ՝ թոյն բառի փոխարէն, նաւարտակ - ծովահէնի փոխարէն,
չարուֆ - վատի փոխարէն, պատուագրութիւն - մակագրութեան
փոխարէն եւ այլն:

* * *

Վարդան Յունանեանի բառարանի ամենաուշարգաւ պահը,
մեր կարծիքով, նոր բառերի առատութիւնն է:

Նորակազմ բառերի յայտնաբերումը չդադարող ընթացք է
հայերէնագիտութեան համար: Եթէ մեր օրերում անգամ զրաբա-
րեան չըջանի համար շարունակ ի յայտ են գալիս նոր բառերի
նորանոր խմբեր, որոնց հիման վրա անգամ ամբողջական բառա-
րաններ են ստեղծուում¹¹, ապա որքան առաւել նոր բառեր պէտք
է արձանագրուեն լատինաբան հայերէնի կամ մեր լեզուի վաղ
աշխարհաբարեան չըջանի համար, հաշուի առնելով, որ ԺԶ.-ԺԷ.
դարերում ստեղծուած երկերն իրենց թուաքանակով գուցէ չեն
զիջում նախորդող դարերին, եւ յետոյ՝ այդ երկերից շատ-շատե-
րը լեզուական կողմով լիարժէք ուսումնասիրուած եւ գիտական
չըջանառութեան մէջ դրուած չեն:

Խօսքն այս դէպքում այն բառերի մասին է, որոնք որեւէ
այլ աղբիւրում չեն հանդիպում, նաեւ զրանցուած չեն հայերէնի
բառարաններում (առաջին հերթին նկատի ունենք ՆՀԲ՝ «Նոր
Հայկագեան քառարանը» եւ ԱԲ՝ «Առձեռն քառարան Հայկագեան

11 Նկատի ունենք յատկապէս հետեւեալ աշխատութիւնները՝ ՂԱԶԱՐԵԱՆ, Ռ.- ԱԻԵ-
ՏԻՍԵԱՆ, Հ., Նորայայտ քառեր գրաքարում, Երեւան 2007. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ, Լ.,
Գրաքարի քառարան (Նոր հայկագեան քառարանում չվկայուած քառեր), Երեւան
2010:

լեզուի»)¹²։ Նման բառն ընդունուած է համարել նորակազմ կամ նորայայտ¹³։ Առհասարակ լատինաբան հեղինակների երկերը եւ մանաւանդ բառարաններն աչքի են ընկնում նորակազմ բառերի առատութեամբ։ Համոզուելու համար բերենք երկու օրինակ ժէ. դարի բառարաններից։ Կղեմէս Կալանոսի «Քերական եւ տրամաբանական մեքածութիւն» գրքի վերջում գետեղուած է «Բառգիրք ամենայն իմաստասիրական բառից հայոց եւ լատինացոց» թարգմանական գիտական բառարանը¹⁴։ Դրա Ա. տառի տակ բերուած մօտ 300 բառերից 14ը բացակայում են գրաբարի բառարաններից, այսինքն՝ դրանք պէտք է համարել նորակազմ, ինչպէս՝ այսութիւն, անարտագրելի, անաւարտելի, անդրաշրջիլ, անդրաշրջումն, անըմբռնելութիւն, (ԱԲՆ ունի անըմբռնողութիւն), անյատուկ, անյատկապէս, անողջախոհութիւն, առքայ (ԱԲ՝ առքայութիւն), առքայական, առքայապէս, արեգակնակացումն, արտաբնապէս։ Այս շարքում չենք հաշուել ուղղագրական տարբերակները՝ անանգատելի, առմատ եւ այլն։

Մէկ ուրիշ՝ Աստուածատուր Ներսեսովիչի «Բառգիրք լատինահայ» բառարանում¹⁵, որն ունի 596 էջ, միայն առաջին տասը էջերին հանդիպում են հետեւեալ նորակազմ բառերը. անարգասնել, հմասկզրակամք, վիժարար, առերգեցեալ, կարկեհամատեսիլ, յարմարագարդ, յարմարակիրք, քայսավանառ, քովըշաղ եւ այլն։

Նոր բառերով խիստ հարուստ է նաեւ Յունանեանի բառարանը։

Նախ պէտք է ասել, որ հեղինակն իր թարգմանութեան բնագրում եղած ոչ բոլոր նոր բառերն է մուծել իր բառարանի մէջ, օրինակ՝ «Ձեռքծուքեան» շարադրանքում առկայ արտադատեմ, արտացուցանիմ, ենթադատութիւն, համբաւածաւալ, հոգունակաբար եւ շատ այլ բառեր չենք գտնի գլխաբառերի թւում։

12 Գրաբարի բառարաններից մկատի եմք ունեցել՝ «Առձեռն բառարան հայկազեան լեզուի», Անթիլիաս 1988։ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», հտ. Ա-Բ, Երևան 1979-81։ Ղազարեան, Ռ., Գրաբարի բառարան, Երևան 2000։

13 Նորակազմ բառերը բնութագրելու համար յաճախ գործածում են նորակերտ, նորայայտ, նորագիւտ, նորաբնոյթ, նորահնար, նորամուտ եզրերը։

14 ԿՂԵՄԷՍ ԳԱԼԱՆՈՍ, Քերական եւ տրամաբանական մեքածութիւն առ յիմաստասիրութիւնն շահելոյ, Հոռմ 1645։

15 ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ՆԵՐՍԵՍՈՎԻՉ, Բառագիրք Լատինացոց եւ Հայոց ի վերայ Աստուածաշունչ եւ Ժամկարգութեան գրոց Հայոց եկեղեցւոյն, Հոռմ 1695։

Անտեսուած են նաեւ բառայօդուածներում՝ բառերը բացատրելիս գործածուած մի շարք նոր բառեր, օրինակ՝ անկարելի է բառի բացատրութեան ժամանակ գործածուած է լարաբաժանեցեալ նոր բառը, սակայն այն բառարանի բառաշարքերում չկայ, արտելում բառը բացատրելիս ունի կարմարոյս բառը, նմանապէս՝ յոգնամեմութիւն, մեծահաշուեցութիւն, խոթմածութիւն, շարժառոցել եւ շրջածութիւն եւ այլն, սակայն դրանք ընդգրկված չեն բառացանկի մէջ: Բայց օրինակ յուսացողութիւն բառը բացատրելիս գործածուած է իսկադիր, որը կայ նաեւ բառացանկում, քաւակաւարութիւն բառը բացատրելիս գործածուած է առքաւրել, որն ընդգրկել է իր բառաշարքում:

Այդպէս ստացուած է, որ Բառարանը կազմուել է Թարգմանչի Հայեցողական ընտրութեամբ, եւ դա, անշուշտ, որոշակիօրէն նուազեցնում է Բառարանի գիտական արժէքը: Թերեւս պատճառն այն է, որ բառարանից դուրս թողնուած նոր բառերը հեղինակի համար, կամ գուցէ իր ժամանակի լատինաբան հեղինակների համար սովորական են եղել, որի մասին վերեւում խօսեցինք, ուստի առանձին բացատրելու հարկ չի ունեցել:

Հեղինակը մի քանի բառեր յատկապէս մանրամասն է նկարագրում, ինչպէս՝ ախտաջեր, անկարելի, ապառոցեմ, քաւակաւարութիւն, քիկմաստանդեմ, միանդր եւ այլ բառերի դէպքում: Ընդհանուր առմամբ նկատելի է, որ մանրամասն մեկնաբանել է իր ստեղծած բառերը, իսկ նրանք, որոնք որ հանրածանօթ են եղել իր ժամանակ, հիմնականում բաւարարուել է հակիրճ բացատրութեամբ:

Յունանեանի բառարանի մի շարք բառեր չունեն ՆՀԲ եւ ԱԲ, բայց ընդգրկուած են Ստեփանոս Մալխասեանցի «Հայերէն քաջատրական բառարանում»: Արդեօ՞ք դա նշանակում է, որ վերջինս օգտուել է Վարդան Յունանեանի բառարանից եւ որոշակի բառեր քաղել: Դժուար է այդ հարցին պատասխանել, քանի որ մեր քննած բառարանի որոշ բառեր Մալխասեանցի բառարանում ընդգրկուած են (սմարակտոս, տրամախիտ, փոթընդոտոս), բայց որոշ բառեր էլ նրանում չկան (կարծրախօսութիւն, տրամապահով, տեսափոխ եւ այլն): Շատ աւելի հաւանական է թուում, որ նշեալ բառարանն ինքն է օգտուել մէկ այլ բառարանից, որը քաղուածաբար մէջբերումներ ունի Յունանեանի բառարանից:

Հաշուի առնելով, որ հայոց լեզուի պատմութեան, հայերէնի բառապաշարի զարգացման եւ լատինաբան հայերէնի պարզա-

բանման համար որոշակի արժէք կարող են ունենալ Վարդան Յուկանեանի բառարանի նորակազմ բառերը՝ ստորեւ ներկայացնում ենք այդ ցանկը հէնց իր՝ Վարդան Յուկանեանի բացատրութիւններով (որոշ դէպքերում՝ համառօտուած տարբերակով): Պահպանել ենք հեղինակի կիրառած ուղղագրութիւնը (ցաթկեմ, լաթիմ) ու նաեւ նրա բերած լատիներէն տառադարձումները, եթէ այդպիսիք բերում է հեղինակը: Մեր միջամտութիւնն առկայ է միայն կէտադրութեան մէջ. այն համապատասխանեցրել ենք ներկայումս ընդունուած կանոններին:

ԱԽՏԱԶԵՐ, -*երան, յոգնակի՝ ախտաջերումք*: սեռական իմն անուց դժնդակի հիւանդութեան, զոր լաթիմացիք ֆէ'պոխս յարանուանեն, եւ է' անբարեխառն ինչ տապ:

ԱԿՆԱՇՐԱՍԾԵՄ, հոգունակաբար շուրջ ածելով զաչս, այսր եւ անդր հայիմ մտադրութեամբ: Լատ. չիոճ'ումսփի'ցիօ:

ԱՂՄԿԱՓԱԹՈՅԹ, շրջապատեցեալ աղմկիւք, թէ հոգեկանօք եւ թէ մարմնականօք, եւ զառածեցեալ նոքօք:

ԱՅՍՐԱՔԱՇԵՄ, բռնութեամբ յետս բարշեմ:

ԱՅՍՐՈՍՏԵՄ, յե'տս ցաթկեմ:

ԱՆԴՐԱՔԱՅԵՄ, յետս աւացեմ, հանգոյն գրաստից եւ նախրաց:

ԱՆԺՈՒՐ, նուազ եւ անգօր, կամ ո'չ պարարտ:

ԱՆԿԱՐԵԼՈԶ, -*շոյ, յոգ. անկարելչումք, -չաց*. տեղի ինչ, շրջափակեցեալ պատուարաւ եւ լարաբաժանեցեալ ի ներքս յորձապատիւ ճանապարհօք եւ համանմանիւք: Ի յունաց եւ լաթիմացոց Լապիրի'նթուս վերձայնի:

ԱՆԿՈՒԱՏ, որ ո'չ ստորադրէ գիմքն այլում կամ խոնարհեցուցանէ, եւ կամ՝ որ ո'չ տայ կոխատիլ իմքեան:

ԱՇԽԱՏԱՅՈՅՐ, լի աշխատութեամբ եւ դժուարութեամբ:

ԱՊԱԶՆԻ, որ ոչ է սերեցեալ յազնուականէ տոհմէ, կամ ուամիկ. նոյնպէս եւ արարք անպատեհք կոչին ապազնիք:

ԱՊԱՌՈՅԵՄ, ի բաց՝ թողում եւ հրաժարիմ յիբէ յայնմանէ, զոր ունեցեալն էի նախկնաբար, զորօրինակ՝ հրաժարիլ յեպ[ի]ս[կոպո]ութենէ կամ ի վերակացութենէ, յիշխանութենէ, զոր յառաջագոյն ունէի: Լատ. ռէնո'ւցիօ:

ԱՌՈՒՆԻՄ, հասանեմ ցանկացելոյ իրին, զոր կամէի, արդ ընկալեմ գնոյն: Լատ. ֆոնսէգուօն:

ԱՐՏԱՏՆԻ, որ ի գործ արկանի արտաքին քան գտունն, եւ կամ իր ինչ, որ ո՛չ է տնային:

ԱՐՏԵՒՈՒՆ, *-ան. յոգ. արտեւանում, -անաց կամ -ունց.* վերջնագոյն մասն ճակատոյն; որ մակաչաց վերակայի, ծածկեցեալ հերօք կարճաբուսիւք, գոր ուսկորէն ունք վերաձայնեն:

ԱՔԱՌՆԱՇՈՅՏ, կարի վաղվադուն եւ երագ, ի փոխել աքեացն, յորում ցուցանի երբեմն ինքնահաւանութիւն իմն, անխռեմութիւն եւ կամ անհամեստութիւն: Լատ. փոքրօք/փեռու:

ԲԱՂՁԱՔԱՐՇՈՒԹԻՒՆ, քարշումն ի քաղձանս եւ ի կարօտանս, կամ քարշիցումն ի քաղձանաց:

ԲԱԻԱԿԱՆԱՐՈՒԹԻՒՆ, անպարտ առնել զինքն, առքաւորումն, վաւորումն, քաւականապէս վաւորումն պարտաւորութեան, զի քաւական արութիւն է այնքա՛ն առնել, որքան քաւական լինի քարկացելոյն: Լատ. սաքիսքա՛քցիօ:

ԲՈՒՆԵՏՂ, *-հտեղ.* ուսկորէն՝ կոթ:

ԳՈՒՄԱՐԵՏՂ, տեղի գումարման մարդկանց կամ այլոց իրաց:

ԴԱՐԱԿԵՄ, ճանաչեմ այնքան նրբագունիւ խուզմամբ եւ հետազօտմամբ, մինչ մնայ եւ ո՛չ ինչ յենթակայումն ճանաչելոց, գաղեցեալ յիմոյս ճանաչմանէ:

ԴԵՐՅԱՐԴԱՐԵՄ, զթիւրեցեալն եւ զխանգարեցեալն վերստին ուղղեմ եւ յարդարեմ: Լատ. եմէ՛նտօ:

ԴԻՄԱԸՄԱՐՈՍԵՄ, ընդդէմ զինքն եւ հակառակ կամ, զի մի՛ լիցի, եւ իբր քարձրավգորէն կիրն արկանեմ եւ խանգարեմ զլինելութիւն իրին: Լատ. Իմփէ՛տիօ:

ԵՆԹԱՏՐՈՂՈՒՄՆ, կոչի առաքինութիւնն այն, որ ներփակէ յինքեան զվնիտ եւ զիսկական վերլուծումն զիրացն հետազայից, նրբագունիւ հետազօտմամբ: Լատ. տիսքնէ՛ցիօ:

ԵՐԲԵՄՆՈՒԹԻՒՆ, անուն քաղկացեալ ի մակրայէն երբեմն, եւ նշանակէ զկիրառումն ժամանակի նովիմբ մակրայի:

ԵՐԲԵԻ, մակրայ ժամանակական, մերթ, յայլում ժամանակի կամ յորում եւ իցէ ժամանակի: Նշանակի եւս ուրեք ուրեք:

ԵՐԹԵԿՑՈՒԹԻՒՆ, կցորդութիւն գնալոյ եւ գալոյ առ միմեանս, սովորութիւն քաղաքավարիւն ի միասին: Լատ. Գօնվէոսա՛ցիօ:

ԸՆԴԲԱՍՐԵՄ, ի քաց մերժեմ եւ հեռացուցանեմ յինէն, քացասեմ հրաժարմամբ: Լատ. ուէքու՛օ:

ԸՆԴՀՈՄ, յաճախագոյն եւ երկարաճիգ, երբեմն մշանակէ խիտ առ խիտ:

ԹԻԿՆԱՍՏԱՆԴԵՄ, ստեմ եւ փոխեմ գասացեալս իմ, ոչ կամիմ գալ առ իրն առաջադրեցեալ եւ պառտնառեմ զքանս պէսպէս: Լատ. Թէոնիվէ'ոսօռ:

ԻՍԿԱՏ, գուրկ ի մշմարտութենէ, սուտ:

ԼՐԱՐԿՈՒԹԻԻՆ, չարախօսութիւն կամ վատարանութիւն զումեմնէ:

ԽԱՂԵՏՂ, հրապարակ եւ տեղի խաղուց:

ԽԵԼԱՅՆՈՐԱԺԷՏ, ախտացեալ հիւանդութեամբ խելացնորիւ: Լատ. ֆոէնէ'թիֆուս:

ԽՐԱՄԱՏԱԶԳԱՄ, զգածեցեալ վնասաբերիւ եւ աւերածեալ խորհրդով կամ դիտաւորութեամբ կամ մտածութեամբ կամ իրակութեամբ կամ բանիւ եւ այլով համայնիւ:

ԽՐԱՏԱՊԱՏԺԵՄ, կշտամբեմ բանիւ կամ պատժեմ քինախնդրութեամբ եւ խրատու: Լատ. քասթի'կօ:

ԽՐՈՒՏԱՌՈՑԵՄ, շարժեմ զգլուխս հանդէպ կրծոյս՝ ահացուցանելով զոք եւ կամ սպառնամ միանգամայն զքանս խրոխտս եւ զոգորալիս ելուզանելով:

ԽՏՏԱՑԱԻ, հիւանդութիւն իմն աչաց, որ շառագունէ զսպիտակոյցնորին եւ ուռուցեալ զկոպսն, յետս շրջէ իբր զարիւնատեսիլ եւ զկեղունակս: Լատ. օֆթալմիայ:

ԾՐԱՐԱԲԱՆՈՒԹԻԻՆ, ոմ իմն խօսելոյ, որ համամամնիւ եւ երկիմացիւ բանիւ զֆօղէ զիմացն ուղղական եւ իբր մերածրարէ զի'սկն իրին:

ԿԱԽԵԿ, -/-. բարկագոյն եւ խիստ մասնիկն այն ամենից պտղոյ, յորմէ կախին յոստոյ ծառոյն, զոր ոամկօրէն կոթ անուանեն:

ԿԱՐԾՐԱԽՕՍՈՒԹԻԻՆ, անհաւաստութիւն եւ տարակուսական իմն զօրութիւն բանից, որ ի կարծիս եւ ի տարակոյս արկանէ զսօզսն:

ԿԱՐԿԱԶՈՏՈՒԹԻԻՆ, լեզուագարութիւն ախմարական, որ ո'չ զվայելս ունի խօսելոյ եւ ոչ իսկ զժամանակ եւ զորպիսութիւն խօսիցն ըմտրէ:

ԿԵՆԱԿԻՐ, նախապետական իմն զօրութիւն հոգւոյն, որ յաջողակօրէն յարդարէ զքնաւսնորին մերգործութիւնս, եւ իբր յինքեան կրէ զկեանս: Լատ. սփի'րիթուս:

ԿԵՐԱԿԻՐ, որ առքերէ գխորտիկս ի սեղան: Առ իշխանս է՝ արժանապատիւ իմն կերակրութիւն, զոր լաթինացիք տափիֆէռ վերակոչեն:

ԿԵՐԱՐԿ, ամենայն ինչ, որ տրի վասն ուտելոյ եւ ըմպելոյ, որպէս եւ ռոմիկ անուանի ամենայն ինչ, որ առ ի ուտել ի զգեմուլ եւ յայլ պէտս առատրին:

ՀԱՅԵՑԱՐԱՆ, տեղի, ուր խաղք եւ պէսպէս հրճուամբ հասարակամբ հրապարակին: Մերթ ասի եւ ինքեան հայեցմանն առ յայսպիսիս: Լատ. սփէքաֆուլում:

ՀԱՇՈՒՆՄՈՒՏ, պտուղ եւ շահ տարեկան, զոր ժողովեմք ի ստացուածոց մերոց, յանդեայց, յանդաստանաց, ի տանց, ի քաղաքաց: Լատ. փոուէ՛նթուս:

ՀԱՍԱԿԱԼԵՄ, հասանեմ իրին ցանկացելոյ եւ իւրացուցանեմ զնա:

ՀԱՍՏԱԴՈՔ, որ ունի զստուար իմն եւ զամրագոյն արմ, եւ կամ որոյ կողմն ներքին հաստագոյն է, քան զկողմն վերին:

ՀԱՐԿԱՄԻՏԻՄ, ստիպիմ իբր ի հարկէ առ ի հետեւիլ առաջադրեցելոյ իրին:

ՁՆՌԱՄՈՒԹԻՒՆ եւ ձեռնածութիւն, ըմբռնումն ի ձեռանէ եւ առաջնորդումն: Լատ. մանուտո՛ւլցիօ:

ՃԵՊԱՄԵՐԹ, յանախապէս, քազմիցս: Լատ. ֆոէգուէ՛նթեր:

ՄԵՇԻՐԱՊԷՍ, կարի, յոյժ, սաստիկ: Լատ. մակնօ՛փէրէ:

ՄԵՌԻՆԱՅ, խոտ ինչ թունալի, որ բուսանի ի լերինս անջրդի: Լատ. աֆօ՛նիթում:

ՄԻԱՆԴԻ, -եր, կոչի ձողածեւ նիշն, զոր կառուցանեն մասպարիսում, վասն խաղուց ընթացակամաց: Լատ. մէ՛թա:

ՅԱՐԱԿ, մակրայ ժամանակակամ. ընդ երկարածիք իմն ժամանակ: Լատ. տի՛ու:

ՅԱՐԱԿՈՒՆՈՒԹԻՒՆ, երկարածութիւն ամանակի. թիւ աւուրց եւ յոգնամեմութիւն տեւելոյ: Լատ. տիութու՛ոնիթաս:

ՅԱՄԱՐԱՓՈՅԹ, որ արդ պատրաստեալ է առ ի գիր ինչ առնել թարց յապաղման կամ ծուլութեան, եւ որ առձեռն պատրաստ գոյ, մինչ խնդրի կամ պիտոյանայ: Լատ. փոօ՛մփիթուս:

ՅԱՄԻՆ, -նոյ, -հաւ. յապաղումն, պատճառեցեալ ի կամաց յամողին:

ՅԱՊԱՌԵՄ, եպերեմ, անհոգանամ եւ իբր յապառնում ամանակի թողում զշան եւ զհոգացութիւն իրին առաջադրեցելոյ, երբեմն է՝ անգոսնեմ, առ յոչինչ համարիմ: Լատ. նէ՛կլիկօ:

ՅԱԻԵՏԱԳԻՆ, որ գառաւել ունի զգին, եւ զմեծահաշուեցութիւն, քան զայլս:

ՅՈՐԶԱՊՏՈՅՏ, նշանակէ զշրջաբերմունս եւ զխոթնածութիւնս քանից, եւ եւս զհամապարհ եւ զշաւիղս մանեմանս, եւ յատկապես առնանի վասն ջրոյ:

ՅՈՒՍԱՅՈՂՈՒԹԻԻՆ, կարծիք իմն իսկադիր եւ յոյս, ըղացեալ¹⁶ զիմքենէ կամ զայլմէ, ի կիր արկանի մերթ ի կողմն չար, եւ մերթ՝ ի բարի: Լատ. ֆիտո՛ւցիա:

ՆԱԻԱԿԻՏՐ, *-կտեր*, տեսակ իմն փոքեր ձկան, գորմէ հառեն արգելու զման ի գնացից յեմամբ եւեթ իւրով ի նա: Իսկ այլք ասեն յամբագոյն արտագործել զընթացս նաւին, այլ ո՛չ հատանել ամենեւին զթափ գնացից նորին: Լատ. ուէօռա: Յու՛նարէն էիէ՛նէիս յարամուանի:

ՆԵՐՍՈՒՆԱՊԷՍ, կարի իմն ներհապէս եւ իբր յեցեալ ի սրտում, թէ սիրով, թէ խորհրդով եւ թէ այլովք իրօք: Լատ. ինթիմէ:

ՆՇԱՆԱՌ, ցուցակ իմն եւ նշան արհամարհանաց, որ լինի ի շարժառոցելոց ձեռին, շրջածութեամբ աչաց կամ առոցմամբ այլոց անդամոց:

ՆՄԱՆԱԿԵՐՏ, պատկեր ինչ կազմեցեալ ըստ նմանութեան իրի ուրուք: Լատ. սիմուլա՛ֆոնում:

ՇԱՐԺԱԿՏԵՄ, շարժմամբ անդամոց մարմնոյս հեշտացուցանեմ զհայեցողս: Լատ. ճէսթի՛ֆուլօն:

ՇԱՐԺԱՌՈՅԵՄ, յորացմամբ իմիւ շարժեմ զձեռս կամ զանձս իմ այսր եւ անդր:

ՇԻԻՂԱԴԷԶ, կուտակ ինչ շիւղից կամ այլոց նիւթոց, գորս դիզաբարդել սովորեն մրջիւնք ի վերայ բունոց իւրեանց, մանաւանդ յանտառս եւ ի վայրս խոնաւուտս:

ՇԼԱՆԿԱՏԵՄ, հայիմ սակաւ ինչ ունելով գտեսութիւն եւ իբր զկիսակոյր: Լատ. չէֆո՛ւցիօ:

ՇՆՈՐՀԱՌՈՒԹԻԻՆ, պարգեւումն կամ ընձեռումն շնորհի ուրուք ըստ արդեանց եւ արժանաւորութեան: Լատ. պէնէֆի՛չիում:

16 Գրքում տպագրուած է «ըղացեալ», պէտք է ուղղել «յղացեալ»:

ՈՒՂՂԱԿՈՒՆՄ, հարթեմ եւ ուղղեմ գթիւրութիւն կամ առ ուղին դարձուցանեմ զարտելեալն:

ՊՈՂՈՏՆՆՈՒԱԳ, տեսակ իմն բանաստեղծականի վերանառութեան, որ զբաղաբանաց կամ զյատկառից անձանց զվարս եւ զկեանս առցուցանէ: Լատ. *ֆոմէ'տիա*:

ՍԱՌՆՈՐԱԿԵԱՅ, յօրինեցեալ ի սառնորակէ: Լատ. *ֆրիսթա'լլիմում*:

ՍԻՐԵԼԱՋՐԿՈՒԹԻՒՆ, զրկիլն յայնց իրաց, որք կարի իմն սիրելիք իցեն, զորօրինակ ի հօրէ, յամուսնոյ, յորդոյ, ի բարեկամէ իսկականէ եւ յայոց:

ՍԿՋԲՆԱԽԱՂ, յատկապէս կոչի նախանուագումն այն հանդարտիկ եւ համաձայնեցութիւն աղեաց քնարին եւ այլոց զործեաց երաժշտական, զոր նախ քան զերգելն սովոր են երգիչք եւ քնարահարք փորձառոցել: Լատ. *փոէլո'տիում*:

ՎԱՂԱՐԿՈՒԹԻՒՆ, երկարեցումն եւ տարածումն ժամանակի, ի ներկայէն առ յայլս ամականս: Լատ. *տիլա'ցիօ*:

ՎԱՐԿ, *-ի*. եւ ՎԱՐԿԵԱՆ, *-ենդ*. է' մասնիկն այն, զոր թէպէտ եւ փոքրիկ իմն է, սակայն դրեցեալ ի թաթ կշռոյն, շարժէ զնա եւ ստորահակէ, ուստի ուման կէտ անուանեն վասն փոքրութեան: Լատ. *մօմէ'նթում*:

ՎԵՀԱԼՈՒՍՏՐ, *-եք*. յոյժ պայծառափայլ, լուսաւորագունեղ, վնտագոյն: Փոխաբերութեամբ առնանի վասն ազնուագունեղի, հոշակաւորի եւ համբաւածաւալի: Լատ. *իլլուսթրի'սիմուս*:

ՏԵՍԱՓՈՒ. կոչին զանագանութիւնք փոփոխմանց ընտեսարանում, մինչ իրակին ի դերասանից պողո՛ռեմուագք կամ քաղեմուագք: Լատ. *սչե'նայ*:

ՏԽՈՐԺԵՄ. ոչ ախորժեմ:

ՏՐԱՄԱՋՈՅԳ, անգոյգ, հակագոյգ, անհանգէտ, այսինքն՝ ընդդէմ զուգութեան եւ հաւասարութեան:

ՏՐԱՄԱՊԱՀՈՎ, անգուրկ ի կասկածանաց եւ յերկիւղէ, ո'չ անմոյթ:

ՏՐԱՄԱՃԱՌԵՄ. որոնեմ յամենից կողմանց, յուզեմ հոգումակարար եւ հետազօտութեամբ վիճարանել: Լատ. *տիսգուի'րօ*:

ՏՐԱՄԱՏԵՍԵՄ. յայտնապէս եւ իսկապէս ճանաչեմ, արտադատեմ, զանագանեմ, դնեմ զտարբերութիւն ենթադատութեամբ եւ բաժանեմ յիրերաց զչարն եւ զբարին եւ զայլս: Լատ. *տիսչէ'նոնօ*:

ՓԱՂԱՐԿՈՒԹԻՒՆ. ենթադատումն ծածկագունի եւ անգիտացելոյ ուրում իրի, զոր մտածեմք յարաբերութեամբ նշանաց իմիք եւ

պատճառաց եւ կարծեմք այսպէս կամ այնպէս գոլ: Լատ. fo-
միէթթո՛ւոա:

ՓՈՒԱՐԾՈՒԹԻՒՆ. արտադրումն գործոյն իւրոյ, գոր ունի ի քնու-
թեմէ եւ կամ մինչ հարկի յայլմէ առ ի առնել գնոյն:

ՓՈՔՐԷՆ. մակրայ քացասական, ո՛չ, մի՛:

ՔԱՂԱԲԱՐՈՅՈՒԹԻՒՆ. քաղաքավարութիւն իմն, որ ի խօսս եւ ի
կատակս խառնէ գիւմեստութիւն եւ գիւշտացութիւն հանոյա-
կան եւ գուարճացուցիչ: Լատ. էութոափէ՛լիա:

ՔԱՂԵՆՈՒԱԳ. տեսակ իմն վարժելոյ գտաղս քանաստեղծականս,
նորում թագաւորաց եւ իշխանաց եւ կամ այնց, որք ի յարժու-
նիս ելամտեն, թշուառութիւնք եւ տառապանք արտացուցա-
նին: Լատ. թռանէ՛տիա:

*Ոչ ընդարձակ այս հրապարակման մէջ, փորձեցինք ցոյց
տալ մի կողմից՝ Ժ. դարի լատինաբան հայերի բառարանա-
ստեղծ գործունէութիւնից մի դրուագ, միւս կողմից՝ հայերէնա-
գիտութեան մէջ ոչ լիակատար մեկնաբանութեան աժանացած
բառարանագրական մի յուշարձանի՝ Վարդան Յունանեանի «Բա-
ռարան գրքիս»ի յատկանիշները: Կարծում ենք, որ այն իր ուրոյն
ստեղծ պէտք է գրաւի լատինաբան հայերէնի ուսումնասիրու-
թեան ծիրի մէջ:*

*Իր բառարանը Վ. Յունանեանն աւարտում է հետեւեալ
վերջաբանով՝ «Յորմէ ամենայն, որով ամենայն, յորում ամենայն՝
նմա փառք յաւիտեանս. ամէն», որով եւ մենք աւարտում ենք
ներկայ հրապարակումը:*

Summary

A 17TH CENTURY MONUMENT OF LATIN-ARMENIAN LEXICOGRAPHY

NORAYR POGHOSYAN

In the Middle Ages a number of Armenian dictionaries were written, most of which are known to modern science. However, there are also dictionaries which are not so famous; they were published, for instance, in the 17th century Armenian books. Among these dictionaries, we should mention the one written by Vardan Yownanean and published in 1674. Vardan Yownanean translated Johannes Bona's religious work from Latin into Armenian and attached a dictionary consisting of 50 pages at the end of the translation. The author wanted to make Latin words as well as some Armenian words created by him understandable, in order to make his translation more easily readable. Yownanean explained the meaning of many words in his dictionary by using words of popular speech as well as dialectical words; he created many new terms and explained them. For instance, he created the Armenian equivalents for such Latin words as *Promptus*, *Histrion*, *Larva*, *Discriptio*. Not all the words created by the author were later used but they have great importance for the study of the Armenian language's history.

The given article presents the peculiarities of the dictionary, the complete list of the newly-formed words.